

Hoca Sadeddin Efendi'nin Tacü't Tevârîh İsimli Eserinin Kühnü'l Ahbâr, Solak-zâde Tarihi ve Nuhbetü't Tevârîh'e Etkileri

Süleyman LOKMACI*

Öz

Hace-i Sultânî lakaplı Hoca Sadeddin Efendi 16. yüzyılın önemli devlet adamlarından ve müelliflerinden birisidir. Hoca Sadeddin Efendi'nin en önemli eseri olan Tacü't Tevârîh, Osmanlıların kuruluşundan, Yavuz Sultan Selim döneminin sonuna kadar gerçekleşen olayları anlatmaktadır. Yazıldığı günden itibaren büyük bir ilgi gören Tacü't Tevârîh, gerek kaleme alındığı dönemde ve gerekse sonrasında Osmanlı Tarihi yazan müelliflerin en önemli kaynaklarından birisi olmuştur. Gelibolu'lu Mustafa Ali, Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi ve Edirneli Mehmed b. Mehmed' eserlerini hazırlarken bu eserden önemli ölçüde yararlanmışlardır. Bu makalede Tacüt-tevarih'in sözkonusu eserler üzerindeki etkileri örnekleriyle gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't Tevârîh, Gelibolu'lu Mustafa Ali, Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi ve Edirneli Mehmed b. Mehmed

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, suleymanlokmaci@gmail.com

Abstrack

Hoca Sadeddin Efendi known as Hâce-i Sultânî is one of the important statesmen and writers of the 16th century. His most important work “Tacü't Tevârih” introduces the events from the foundation of the Ottoman Empire to the end of the reign of Yavuz Sultan Selim. Tacü't Tevârih which has drawn great attention since the day it was written has been one of the most important sources of the writers who wrote on Ottoman Empire in both the era it was written and the following periods. Gelibolu'lu Mustafa Ali, Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, and Edirneli Mehmed b. Mehmed benefited from this source a lot. In this article, the reflections of Tacü't Tevârih on these works are explained with examples.

Keywords:Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't Tevârih, Gelibolu'lu Mustafa Ali, Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi ve Edirneli Mehmed b. Mehmed

Hoca Sadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

Alemü'l Ulema, Re'isü'l Ulema veya Hoca-i Cihan unvanlarıyla anılan Hoca Sadeddin Efendi 1526 yılında doğmuştur. Babası Hasan Can Yavuz Sultan Selim'e yakınlığıyla bilinmektedir¹. Sultânî Müderrisliği ve Sahn Müderrisliği gibi önemli vazifelerde bulunduktan sonra 1574 yılında Şehzade Murad'ın hocası olarak atanmıştır. Bu tayinden sonra “hoca” lakabını ve Şehzadenin tahta çıkmasından sonra “hoca-i sultânî” unvanını almıştır². III. Murad'ın Hoca Sadeddin Efendi'ye hürmet göstermesi ve aralarındaki samimiyet, Sadeddin Efendi'nin saraydaki ve halk arasındaki etkisini artırmasını sağladı³. Sultan III. Mehmed'le birlikte Macaristan Seferine katılan Hoca Sadeddin Efendi'nin, düşman kuvvetlerinin taarruzu karşısında Sultan III. Mehmed'i yerinde sabit kalmaya ikna ederek, düşmana karşı elde edilen zaferde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir⁴. Bostanzâde Mehmed Efendi'nin vefatıyla Şeyhül İslamlık makamına getirilmiş olan Hoca Sadeddin Efendi 2 Ekim 1599'da Ayasofya Camiinde Sultan III. Murad için düzenlenen Mevlid -i Şerif sırasında vefat etmiştir⁵. Cenaze namazı Fatih Sultan Mehmed Camii'nde, halefi Sunullah Efendi tarafından kıldırılmıştır. Vefatına “na-gehân göçtü Hoca Sadeddin”

1 Bursalı Mehmed Tahir, İstanbul 1342, s:66

2 Şerâfettin SEVERCAN, “Hoca Sadeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, S:8, s:73

3 Ahmed Refik ALTINAY, Âlimler ve Sanatkârlar, İstanbul 1924, s. 98-99

4 Ahmed Refik ALTINAY, “Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının Terâcim -i Ahvâli: Hoca Sadeddin Efendi”, *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)*, 1966, C: V, S: 3-4, s:86

5 Abdurrahman DAŞ, “Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri”, www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s14/das.pdf 18.02.2014

gibi tarihler inşâd edilmiş olan⁶ Hoca Efendi Eyüp'te bulunan Yahya-zâde Tekkesi'nde medfun bulunmaktadır⁷.

Molla Muslihiddin Lâri'nin, Miratü'l Edvâr ve Mirkatü'l Ahbâr'ı, Yusuf el-Lahmî'nin Behcetü'l-Esrâr ve Madenü'l-Envâr'ı, Abdülkerim Kuşeyrî'nin, Risâle -i Kuşeyrî'sini ve Abdülkadir Geylânî'nin Menkıbeleri gibi yabancı dilde yazılmış birçok eser Hoca Sadeddin tarafından Türkçeye çevrilmiştir⁸.

Hoca Sadeddin Efendi'nin ilme katkısı sadece sosyal ilimlerle sınırlı kalmamıştır. Takîyyüddin Mehmed tarafından 1577 tarihinde kurulan ilk Osmanlı rasathanesinin kurulmasında da Hoca Sadeddin Efendi'nin büyük katkılarının olduğu bilinmektedir⁹.

Tacü't Tevârih

Hoca Sadeddin, Osmanlı Devleti tarihi alanında en önemli kaynaklardan birisi olan ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim dönemi sonuna kadar gelişen olayları anlatan Tacü't Tevârih'in de müellifidir. Eser dokuz fasıldan oluşur ve her fasıl bir Osmanlı padişahı devrine aittir. Bundan başka Yavuz Sultan Selim Hân'ın menkıbelerini ihtiva eden Selim-nâme isminde bir eseri daha bulunmakla birlikte Tacü't Tevârih'in sonuna eklenmiştir¹⁰.

Hoca Sadeddin, Efendi Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bazı olaylarla ilgili bilgileri toplasa da döneme ait vukuatın tamamını ikmal edememiştir¹¹. Onun vefatından sonra, Sultan I. Ahmed'in isteği ile oğlu Hoca-zade Mehmed Efendi, babasının toplamış olduğu notları kullanarak İbtihacü't Tevârih isimli eseri Tacü't Tevârih'e zeyl olarak hazırlamak istemişse de bu eseri tamamlayamamıştır¹².

Tacü't Tevârih'in İstanbul'daki kütüphanelerde (68), Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi'nde (1), Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde (1), Ankara Milli Kütüphane'de (2), Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi'nde (1), Almanya Milli Kütüphanesinde (9) nüsha, Fransa Milli

6 Ahmed Refik ALTINAY, Âlimler ve Sanatkârlar, İstanbul 1924, s. 119

7 *Sülâle -i Selâtin -i Al -i Osman ve Ricâl -i Devlet*, TBMM Arşivi, Arşiv No: Hk.187, varak no: 13/b

8 Şerâfettin SEVERCAN, "Hoca Sadeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, S:8, s:74

9 Ekrem Buğra EKİNCİ, "Takîyyüddin ve Yıkılan Rasathanesi Hakkında Efsaneler", *Türkiye Gazetesi*, 16.02.2015

10 Bursalı Mehmed Tahir, s:66; Münir AKTEPE, "Hoca Sadeddin Efendi'nin Tacü't Tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında", *Türkiyat Mecmuası*, C:XII (106), s:103; Erhan AFYONCU, "Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, C: 1, S: 2, s: 123

11 Ahmed Refik ALTINAY, Âlimler ve Sanatkârlar, İstanbul 1924, s. 122

12 Münir AKTEPE, "İbtihacü't- Tevârih" Tarih Dergisi, 1959, XIV, s: 71-84; Ahmet AKGÜN, "Şeyhülislam Hoca-zade Mehmed Efendi ve Eseri İbtihacü't Tevârih", *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1998, C:1, S:2, s:68-76

Kütüphanesinde (19) nüsha, İngiltere Milli Kütüphanesinde (8) nüsha, İtalya'daki kütüphanelerde (5) nüsha, Mısır'daki kütüphanelerde (12) nüsha, Rusya Akademiya Navk Naradov Azii Enstitüsü Türkçe Yazmaları Bölümünde (5) nüsha, Tunus milli Kütüphanesinde (1), Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Bölümünde (3) nüsha olmak üzere toplam 135 nüshası tespit edilebilmiştir¹³.

Tacü't-Tevârih ilk kez Maarif Nazırı Nevres Paşa tarafından İstanbul'da (Birinci Cildi: 1279-1280, İkinci Cildi: 1862-1863) tarihlerinde Matbaa-ı Âmire'de neşredilmiştir. İsmet PARMAKSIZOĞLU tarafından eserin transkripsiyonu ve sadeleştirilmesi yapılmış ve bu çalışma 5 Cilt halinde 1992 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır.

1. Tacü't Tevârih'in Tesirleri

Hoca Sadeddin, Efendi'nin en önemli eseri olan Tacü't Tevârih, tespit edebildiğimiz kadarıyla Kühnül Ahbar, Solak-zâde Tarihi (Nevadirü'l Vuk'u), Nuhbetü't Tevarih ve yazarı belli olmayan Anonim Tevarih –i Ali Osman'ının en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. Müellifler çeşitli şekillerde bu eserden faydalanma yoluna gitmişlerdir.

1.1. Kühnü'l Ahbar

Eserin müellifi 16. yüzyılın dikkat çeken tarihçilerinden olan ve Osmanlı döneminin İbni Haldun'u olarak gösterilen¹⁴ Gelibolulu Mustafa 'Âlî'dir. Müellif 1561 yılında Sultan II. Selim'in, 1562'de Lala Mustafa Paşa'nın, 1572'de de Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşa'nın divan kâtipliği görevlerini yerine getirmiştir. Şirvan fethinde gösterdiği yararlılık üzerine Halep Tımar Defterdarlığı verilmiştir. 1585 yılında Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Erzurum Hazine Defterdarlığına tayin edildikten bir süre sonra Bağdat Mal Defterdarlığına ve 1592 yılında yeniçeri kâtipliğine tayin olmuştur. Mustafa 'Âlî, Kühnü'l Ahbârı kaleme aldığı sırada kaynaklara ulaşmasının kolay olacağı ümidiyle Mısır Defterdarlığında görevlendirilmek istese de Amasya Sancak Beyliği ve Rum defterdarlığıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Son olarak Cidde'de sancakbeyi olarak görevlendirilen Mustafa 'Âlî 1600 yılında burada ölmüştür¹⁵.

13 Katalog taraması www.yazmalar.gov.tr'de yapılmıştır. 16.12.2015

14 Mustafa ERAVCI, "Mustafa 'Âlî'nin Nusret-namesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği", *AÜDTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, C:24, S:38, s:164

15 Ahmet AYDIN, *Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Kühnü'l Ahbârının IV. Rükününün Kaynakları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s: 1; Kasım ERTAŞ, "Gelibolulu Mustafa 'Âlî'nin Hayatı ve Eserleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, C: 6, S:3, Mart 2013, s: 195; Erhan AFYONCU, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I", *Belgeler*, 2000, S: 24, s: 83

Kendisine Ali Şir Nevayî, Hâfız-ı Şirazî ve Abdurrahman-ı Câmî'yi örnek alan ve Osmanlı ülkesinin Molla Câmî'si olarak ün kazandığını ileri süren¹⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, tarih, tasavvuf, gramer, mantık gibi birçok konuda eserleri mevcuttur. Tarih alanında en meşhur eseri Kühü'l-Ahbâr olmakla birlikte, Menâkıb-ı Hünerverân, Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Âdâti'z-Zâhire, Fusûlü'l-Hallü ve'l-Akd fî Usûli'l-Harcı ve'n-Nakd, Nusretnâme, Fursatnâme, Nâdirü'l-Mehârib, Heft-Meclis, Zübdetü't-Tevârih, Mirkatü'l-Cihâd, Câmîü'l-Buhûr der-Mecâlis-i Sûr gibi eserleri de kaleme almıştır¹⁷.

Mustafa Ali'nin en önemli eseri 1591 - 1598 yılları arasında kaleme aldığı Kühü'l-Ahbâr'dır. Eser mukaddime ve müellifin rükn adını verdiği dört bölümden oluşmaktadır. 1. rükn'de yaratılıştan Hz. Muhammed (S.A.V.)'in nurunun Hz. Ademe geçişinden, bütün varlıkların sırasıyla meydana gelişinden, dağlar, denizler, sular ve iklimlerden bahseder. 2. rükn'de Kur'an -ı Kerim'de adı geçen peygamberler, Arap toplulukları, Hz. Muhammed'in peygamberliği, Sahabe dönemi, Emeviler, Abbasiler, Arap Emirleri, bilginler, tabipler ve hâkimler yer almaktadır. 3. rükn'de Türk ve Tatar kavimleri ve hanlarından bahsetmektedir. 4. rükn'de Osmanlıların zuhurundan 1598 yılına kadar gelişen olaylar yer almaktadır¹⁸.

İstifadenin Şekli

A. Kaynağını Göstererek Muhtevanın Aynen Aktarılması

Gelibolulu Mustafa Âlî, Hoca Sadeddin Efendi'nin adını zikrederek, Tacü't Tevârih'in muhtevasını aynen aktarmıştır.

Tacü't Tevârih

“...Sinan Ağa idüb emre ita'at
Varub şehzâdeyi itdi izâ'at
Kime gösterdi bu devrân safâyi
Ki ahar sunmadı câm -ı cefâyı
Cihâna gırre olmak muhmel iştir
Ki gerden bendi bir karış kiriştir
Niçün câha kişi şöyle döğüşe
Ki boynu âkîbet gire kirişe
Ana kim olmaya devlet mükedder

16 İ. Hakkı AKSOYAK, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Menşeu'l-İnşâ'sı”, *TÜBAR (Türklük Bilmi Araştırmaları)*, 2006 Bahar, S:19, s:234

17 Mehmed ŞEKER, “Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnifi ve “Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l-Mecâlis” Adlı Eseri”, *İslam Medeniyeti*, 1979, C: IV, S: 2, s: 81

18 AYDIN, s: 12-13; Halil İNALCIK, Bülent ARI, “Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar”, *Uluslararası Askeri Tarih Komisyonu, Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, Ankara, 2007, C: 87, s: 220

Kabûl-i ‘amme gibi câme olmaz
 Veli her şahs-ı gec endâme olmaz
 Hüda vermek gerektir taht û bahtı
 Verir mi meyve bâğın her dırahtı...”
 (*Tacüt Tevârih, Matbaa -i Amire, İstanbul 1862, s: 237*)

Kühü’l Ahbâr

“...Ammâ Mevlâna Sa’deddin bin Hasan Cân-zâde tab’-ı nâdire dânilerinden bu mahalde birkaç ebyât-ı belâgat nişân nazm etmişlerdir. Hiddetü’l ihvân irâdı münâsîb görüldü.

Sinan Ağa idüb emre ita’at
 Varub şehzâdeyi itdi izâ’at
 Cihâna gırre olmak yanlış iştir
 Ki gerden bendi bir karış kirıştir
 Niçün câha kişi şöyle girişe
 Ki boynu ‘âkibet gire girişe
 Kabûl-i ‘amme gibi câme olmaz
 Veli her şahs-ı gec endâme olmaz
 Hüda vermek gerektir taht û bahtı
 Verir mi meyve bâğın her dırahtı...”
 (*Kühül Ahbâr, TTK Tıpkıbasım, Ankara 2009, varak: 227 / B*)

B. Kaynağını Göstererek Muhtevanın Mealen Aktarılması

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, Hoca Sadeddin Efendi’nin adını zikrederek, Tacüt Tevârih’in muhtevasını mealen aktarmıştır.

Tacüt Tevârih

“...Hikâyat-ı merhûm vâlid-i aleyhhü’r –rahme ol pâdişâh-ı cem-i câh-ı mağfîret penâhdan bu mâcerayı bi-z-zat nakl idüb yeniçeriden şikâyetlerin hikâyet ve ol tâ’ife-i gayr-ı hayfeden bu güne ikdâm ve rücu’ bâbında ibrâm-ı mükerreren sudûr itdüğün lisân-ı şeriflerinden rivâyet iderler idi. Hatta bir gün otâk-ı felek nitâklarında vâlid-i bendelerin şeref-i hitâb-ı müstetablar ile teşrif ve her vadden müsahâbet buyurub’Acem seferinin tefâsil-i ahvâlin ve yeniçerinin küstâhâne eş’âl ve akvalin tavsif buyurur ikenŞol otâk örtüsünde olan nukbeleri görür müsün ve andan olduğun bilir misin diyu buyurmuşlar... Ne harbeleri üzre çarklar diküp felâketden

dem vurdılar. Ve düşman yok biz kande gideriz diyüp serhad-i edebden tecavüz itdiler. Biz dahi iltifat itmeyüb tarîk-i ahâra inân olduk. Onlar dahi bi-z-zarure akabımızca geldiler. ‘Akibet bir gece tahvif kasdı ile otaga tüfek atdılar. Bu sürahiler o küstahkarın amlıdır. Ve Azerbaycanda kışlamaktan men’ dahi anların su-i ittifâk varken divânın nifakı ile olmuşdur... İtmiş olsalar mülâhade vucûdi sahife-i vucuddan bî-şekk hakk olunur idi. Takdir müsâ’ade olmadığı cihetden ol ma’nidar-ı zirve nice sa’d ve kabûl-i hakdan mutaba’at olup ol mühim celil-i ukde-i ta’vîk düşdi...”

(*Tacü't Tevârih, Matbaa -i Amire, İstanbul 1862, s: 259*)

Kühnü'l Ahbâr

“...Hace-i pâdişâh-ı kâm-bin Hasan Cân-zâde Mevlâna Sa’deddin kendü pederlerinden nakille kitaplarında yazarlar ki bir gün Sultân Selim merhumun şeref-i hitâbına sezâ-var ve ‘Acem seferine müte’allik nice güftâr olunmak sadedinde hakîre otâg-ı hümayunlarında nukbeleri gösterdiler. Ol bî edeb ve hamiyetlerin bu makûle evzâ’-ı fâsıdeleri ‘ırk-ı ehl-i rafızinin ibkâsına sebep oldılar. Yoksa ol sene Azerbâyçanda kışlanub ahvâl-i sorh serân ber taraf olurdu buyurdılar. Meger ki ‘avdet û rucû’ teklifin itdikleri zamanda otâg-ı gerdûn nitâk şibâk-ı nucûm afâk gibi mersûm olmasiyçün defa’âtle tüfenk itmişler tab’-ı şerîf-i şehriyâriye havf û hırâs galebe idüb ‘avdetlerine bâ’is olsun diyü edebden hâric evzâ’a cür’et itmişler ki merhum hüdâvendigâr ol nukbeleri ben bendesine gösterdi. Ekâbir-i ‘askerden ba’zuların ilkâ ve tergibiyle bu mertebeye cür’et itmişlerdir...”

(*Kühnü'l Ahbâr, TTK Tıpkıbasım, Ankara 2009, varak: 233 / B*)

Tacü't Tevârih

“...Bu dahi anlardan menkûldur ki dimişler yevmî mesâfede sâ’ir havas meclis-i şâhi ile bir peşte üzre durup dar û gir suretin temaşâ eylerken ve şâh ‘askerinin kalb u müyessiresi bi-t-tamâm müste’sil olup kendüsi güzide-i sipâhi ile müyessire-i rûm üzre hûcûm idüb yedi kere hamle itdüğün ve her rucû’unda at degiştüğün müşâhade iylerdik. ‘Akibet esfirâr-ı şems hengâmında gördük. Kızılbaş bekâyası top olup bir yerden at saldılar. Ve bir mikdar dar û gir üzre kaldılar. ‘Akibet cemiyetlerinde fetret sureti ihsâs oldu. Ol dem şâhın alınmasın mukarrer bildik. Meger ol hîn şâh düşüp at çektikleri hîn imiş. Hemân lahsa şâh kaçup ol birkaç korucusun arsada el yıkamış ki kendünün kaçduğı ma’lûm olmayup ol fırsatta biraz mesâfe tayy ide. Gurub hengâmında gördük ki anlar dahi alındı. Biz dahi Tebrize dogru ilgâr ile firâr itdük. Seb-i târde firâr iderken ba’zı kızılbaşlara rast gelür idik. Biz anlardan şâhi sorur idik. Şâh ilerüdendir amma Taclu Hânımdan haberiniz var mıdır dirler idi. Ahbar Helvâcioglu Hüseyin Beğe mülâki olduk ki sonra risâlet tarîki ile rûma gelüb Yedikulede nice zaman mahbus olmuşdur. Sâbiken vedâd ve alâka-ı ithad olmağın

tefâsil-i ahvali andan istifsâr itdi. Şâhın mecruholub eshâs-ı ma'dude ile kaçduğun ve Taclu Hânım kaçıp Hoy mülküne varmış. Hoy mülki dahi 'acele ve şıtabla şâha göndermiş..."

(*Tacût Tevârîh, Matbaa -i Amire, İstanbul 1862, s: 273*)

Kühü'l Ahbâr

"...Sâbıku'z zıkr Mevlâna Sa'deddin babaları Hasan Câna vâlid ve kendülere cedd-i mâcid olan hâfız kıratı Molla Muhammed İsfahâniden târih müelliflerinden rivâyet ve dahi inhizâmını şâyî'a bu tarikle hikâyet kırlarlar ki ol sefere şâh-ı ilhâd-siyer ile hemrâh ve hemser olub cenk günü bir mürtefi yerden ba'zı havâssıyla şâh-ı güzide sipâhın sol kola hucumuni ve peyâ-pey yedi kere hamle ve kudumuni ve her hucumunda yedek değiştirüb..."

"... Meger ol hinde şâh atdan yıkılıb dilirân-ı sipâh atlandırınca niceleri bî-cân û ser düşüb bi-l-ahare şâh-ı celâdet şî'ar ihtiyâr-ı firâr ve bir korucusunu kendi makâmında bir mikdâr karar itdirmiş idi ki fi'l cümle kat'-ı menazil idince şâh gitdüği bilinmeye ve yerinde kalan hâs korucu mülebbes şâh kıyâs olunmağla 'asâkir-i osmânî anı girift û ahza mukayyed ola. Bu tarikle gurub zamanında herkez Tebrize doğru şitâbân biz dahi sayir havâsıla kaçanlara hem'nân ve rast geldiğimizde ba'zı sorh serân Tâclu Hânımı cûyân ve nicesi şâh kandardı diyü tacdârını tafahhüs kunân hatta Helvâcı-zâde Hüseyin Beğ nâm mahrem-i şâh-ı benâm ki ba'de zamân der-dervlete risâletle gelüb nice zamân Yedikulede mahbûs kılınmışdır. Ana dahi rast geldik ki şâh tarafından Tâclu Hânım tecessüsüne ba'zı yoldâşları ile fermân berân ve esb-i rehvârla sabâ gibi her tarafa revân idi. Biz ki Tebrize varub muhtefi olduk. Tâclu Hânım firârla Hoy şehrine varduğuni ve hâkimi isti'câlle şâha gönderdüği haberin aldık ve bi'l cümle ol neberd-i müstagreb ki sâni-i recebde erbi'a günü vuku' buldi."

(*Kühül Ahbâr, TTK Tıpkıbasım, Ankara 2009, varak: 235 / A-B*)

1.2. Solak-Zâde Tarihi

Eser 17. Yüzyıl müelliflerinden, şiirlerinde "Hemdemî" mûsikide ise "Miskalî" mahlasıyla bilinen Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi'ye aittir¹⁹. Müellifin hayatı ile ilgili elimizde yeterli bilgi bulunmasa da Evliya Çelebi'nin, Seyahatname isimli eserinde, Solak-zâde'nin gece-gündüz IV. Murad'ın huzurunda bulunduğundan bahsetmesi ve Solak-zâde Tarihi'nin giriş kısmında MüellifinHasoda başı Hasan Ağ'a'ya olan yakınlığını ifade etmiş olmasına dayanarak onun sarayda önemli bir vazifede bulunduğunu söyleyebiliriz²⁰.

19 Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Tarihi ve Müverripleri: Âyine -i Zürefâ*, (haz. Mehmet ARSLAN), İstanbul 2003, s:47; Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire* (haz. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 713-714

20 Evliya Çelebi, *Seyahatname, C:1*, İstanbul 1314, s: 509; ÖZERGİN, s: 749

Solak-zâde Tarihi Osmanlıların atası olarak kabul edilen Kayıhan Kabilesi'nin Anadolu'ya göçü ile başlayıp, Sultan I. Ahmed'in vefatına kadar gerçekleşen siyasi ve askeri olayları ihtiva etmektedir²¹.

İstifadenin Şekli

A. Kaynağını Göstermeden Muhtevanın Aynen Aktarılması

Solak-zâde Mehmed Hemdemî, Hoca Sadeddin Efendi'nin adını zikretmeden, Tacü't Tevârih'in muhtevasını aynen aktarmıştır.

Tacü't Tevârih

Bu tas sernîgûn olmaz cefâdan bir nefes hali / Gönül verme ana ey akıl anın böyledir hali. Merhûmun Bursada mescidi ve medresesi vardır ve Bursa Hisârında mescid ve medresesi ve 'imâreti olan İsâ Beg anın ferzend-i sülbiyesidir. Bâyezîd Paşanın şehâdetinden esbak İzmiroglı Cüneyd Beg dahi a'vânı ile düzme yanına varmış idi ve ol dahi pâye-i vezâret rütbesine irişmiş idi ve Rumilinin yayasını müselleme ba'zını ba'zına harçlıkcı eyleyüb elişer akça vermek anın tedbîri ile düzme eyyâmında peyda olmuşdur ve hem hadden ziyâde sipâh ve piyâde ki 'azab dimekle ma'rûfdur cem' itdiler

Tacü't Tevârih, Matbaa -i Amire, İstanbul 1862, s: 308

Solak-zâde Tarihi

"...Bu tas sernîgûn olmaz cefâdan bir nefes hali / Gönül verme ana ey akıl anın böyledir hali (Nesir) Hâlen Sazlıdere de türbesi mâ'lûmdür. Merhûmun Bursada mescidi ve medresesi vardır ve Bursa Hisârında mescid ve medresesi ve 'imâreti olan İsâ Beg anın ferzend-i sülbiyesidir. Bâyezîd Paşanın şehâdetinden mukaddem İzmiroglı Cüneyd Beg dahi müte'allikatı ile düzme yanına varmış idi. Ana dahi pâye -i vezâretle ri'âyet olunub hayli iltifâta mazhar düşdi ve Rumilinin yayasını müselleme idüb biri birine harçlıkcı iylemek anın tedbîri ile düzme eyyâmında peydâ olmuşdur ve hem hadden ziyâde sipâh ve piyâde ki 'azab dimekle ma'rûfdur..."

Avusturya Milli Kütüphanesi A.F.15/51-b

B. Muhtevanın Mealen Aktarılması

Solak-zâde Tacü't Tevârih'den aldığı bendlerle bazen muhtevada kısaltmaya giderek meali aktarmıştır.

Tacü't Tevârih

Üsküb Şehrinin ve tevâbi'nin eyâlet ve hükûmetini Paşa Yigit nâm emîr-i nâmdara ki İshâk Begin efendisi ve mürebbisidir tefvîz buyurub ol etrâfa akın itmekle

21 Süleyman LOKMACI, *Solak-zâde Tarihi'nin Tablîli ve Metin Tenkidi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, s: 5

me'mur eylediler. Ve Fîrûz Bege serhadd -i memleket -i Engirûsden Vidin Vilâyetinin eyâletini tefvîz ve ol etrâfî nehb û gârete tahrîz buyurdılar ve Evrenos Begi kadimden hükûmetgâhı olan Sîroza irsâl idüb ve Varna ve Çitroz Hisârlarını feth itmege nâmzed itdiler ve hem bu ümerâ -yı nik re'ye tenbîh buyurdılar ki bu fermân olunan hademât edâsından müsâra'at ve zeminlerine lâzım olân hizmet tekmîline mübâderet idüb ol diyâr ve kişver bi-t-tamâm musahhar olıcak eglenmeyüb ma-asker-i zafer rehber savbına müteveccih olalar ki kadimü'l eyyâmdan hânedân-ı Osmânî bed hâhlarından Karaman oğlunun müceddiden etvâr -ı nâ hemvârı ve Ehl-i İslama eziyyet ve azarı ve nüvvâb-ı kâmyâb-ı Sultânî tasarrufunda olan Hamid Vilayetine ta'addi ve izrârî pâyê -i serîr-i a'lâya merfû' ve ol bed girdâr ile Aydın ve Sârûhân ve Menteşe Vilâyetlerinin hâkimleri ittifâk idüb makâm-ı şikâkda oldukları mesmû' olmuştur. Ol vilâyetleri bi-t-tamam zamîme-i memâlik-i Osmânîye itmekde ihtimâm lazım olduğın her birine i'lâm idüb izz û ikbal ile Bursa cânibine irtihâl buyurdılar...

Tacü't Tevârih, Matbaa -i Amire, İstanbul 1862, s: 126

Solâk-zâde Tarihi

Üsküb Şehrinin ve etrâfında olan nevâhinin eyâlet ve hükûmetini Paşa Yigit nâm emîr-i binâm ki İshâk Begin efendisidir ana sipâriş buyurdılar ve Fîrûz Bege dahi Vidin Eyâletini virüb ol etrâfa akın itmege me'mûr kıldılar ve Evrenos Begi kadimden hükûmetgâhı olan Sîroza irsâl idüb Varna ve Çitroz Hisârlarının feth himmet idesin diyü tenbîh idüb ba'dehu fermân buyurdılar ki bu hizmetleri her biriniz itdikden sonra eglenmeyüb ardımca gelesiz. Zira yine Karamanoğlu nakz-ı ahd idüb Hamidilin gâret ve Ehl-i İslâma eziyyet itdikleri pâyê-i serîr-i âlâya 'arz olunmuştur. Ol bed girdâr ile Aydın ve Sârûhân ve Menteşe Vilâyetlerinin hâkimleri ittifâk idüb nifâk üzre oldukları haberi alındı. Ol vilâyetleri bi-t-tamam Memâlik-i Osmânîye ilhak itmek üzre ihtimâm lazım olduğın her birine i'lâm idüb izz û ikbâl ile Bursa canibine irtihâl buyurdılar...

Avusturya Milli Kütüphanesi A.F.15/19-b

1.3. Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr

Mehmed bin Mehmed adıyla anılmakla birlikte Edirneli nisbesiyle tanınmaktadır. Eserinde ailesiyle ilgili bilgi vermediği gibi kendisinden de dolaylı olarak bahsetmektedir. Hadım Hafız Ahmed Paşanın mensubâtından olmakla birlikte Divan-ı Hümayun'da Ahkâm Kâtipliği ve medrese müderrisliği görevlerinde bulunmuştur²². Eseri iki ciltten oluşmakla birlikte birinci cildi İslam Tarihi'ni, ikinci cildi ise kuru-

²² Edirneli Mehmed bin Mehmed, *Nuhbetü't Tevârih ve'l Ahbâr*, (Haz. Abdurrahman SAĞIRLI), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, s: IV

luştan I. Ahmed'in ölümüne kadar Osmanlı Tarihi'ni ihtiva etmektedir. Nuhbetü't Tevârih'in temel kaynağı Cenâbî'nin Eylemü'z Zâhir isimli tarihidir. Müellifin, Tuhfetü's Sülûk isimli bir eseri daha bulunmaktadır²³.

A. Kaynağını Göstermeden Muhtevanın Mealen Aktarılması

Mehmed bin Mehmed, Hoca Sadeddin Efendi'nin adını zikretmeden, Tacü't Tevârih'in muhtevasını mealen aktarmıştır.

Tacü't Tevârih

“...Karâsi Vilâyetinin Hâkimi olan Aclan Bey ki Selâtin-i Selçukiyye ümerâsının neslinden idi. Kuvvet-i sipâh ve ricâl ü kesret esbâb ve emvâl ile ol diyâr hükümetinde istiklâl bulmuş idi. Devlet-i Osmaniyye zuhûrunun ibtidâsından berü bu hânedân-ı sa'det nişân ile musâdakat merâsimini te'kid ve muhâlesat levâzımını tehîd itmeğin Dursun Beğ nâm bir ferzen-i ercümendini Asitâne-i Sultân Orhanda dursun diyü irsâl itmiş idi... İttifaken sene seb'a ve selâsin ve seb'amie'de 'Aclân Beğ vefât idüb yanında olan büyük oğlu kâymakâm-ı peder ve mâlik-i sipâh ve kişver olucak etvâr-ı nâ pesendidesinden erkân-ı rüzgârdide remîde olub aralarında sâhib-i ihtiyâr ve medâr-ı i'tibâr olan vezir-i Ruşen zamîr hâcî ilbegi huzuruna gelüb dergâh-ı şâh-ı kerem penâhdan Dursun Begi talep idüb anın hükümet ve eyâletine ittifâk ve bu tedbir üzre 'ahd ü misâk eyleyüb elçilerinden ba'zı mutemed kimseleri risâlete nâmzed idüb tuhaf ü hedâya-ı lâyika ile dergâh-ı ma'dilet destgâh savbına iblâg itdiler... Kirmâstı vilâyetine duhûl olundukda hâkimesi ki bâkâya-yı kayâsıradan Kirmâstoriye nâm bir 'avret idi ve vilâyet-i mezbûre anın nâmı ile şöhet bulmuştur. Râyet-i ikbâl-i istikbâline isti'câl idüb kabûl-i 'akd-i zimmet ile mazhar-ı 'inâyet-i sultân-ı 'âli himmet oldi ve Kirmâstoriyyenin Mihâlîce nâm bir birâderi dahi ki Mihâlîc vilâyetinde hâkim idi ve ol diyâr bu nâmla ol sebebden iştihâr bulmuştur. Hemşiresine muvâfakat idüb istikbâlle müsâre'at ve izhâr-ı itâ'at itdikde pişkeşkeri makbûl olub şeref-i pâbûs ile kâmrân olub ihsân-ı bî girân-ı şâh-ı kişver sitâna iktirân ile mekânlarında mukarrer kıldılar. Ulubâd tekvuri dahi bu mu'ameleyi müşâhede idicek şâh-ı 'âlicâh dergâhına şitâb idüb 'arz-ı ubudiyet eyledikde iltifât-ı şâhi berle kâmyâb oldi...”

Tacü't Tevârih, Matbaa -i Amire, İstanbul 1862, s: 47-48

Nuhbetü't Tevârih

“...Ve Karesi vilâyetinin hâkimi olan Aclan Beğ ki selâtin-i Selçukiyye ümerâsının neslinden idi devlet-i Osmâniyye'nin zuhurundan beri bu hânedân-ı sa'âdet-nişân ile musâdakat merâsimini te'kid itmeğin Dursun Beğ nâm ferzend-i

23 Bursalı Mehmed Tahir Bey, s: 11

dil-bendini âsitân-ı Sultan Orhan'a dursun deyu göndermişidi. İttifâkan sene seb'a ve selâsîn ve seb'ami'e'de Aclan Beğ fevt olub yanında olan büyük oğlu cânışını olmuşidi. Lâkin etvâr-ı nâ-pesendîdesinden erkân-ı devlet ve a'yân-ı memleketi remîde olub dergâh-ı şâh-ı kerem-penâhdan Dursun Beği taleb itmeleriyle şâh-ı cem- câh cem'-i sipâh idüb cânib-i Karasiye azm-i râh buyurdılar. Nehr-i Ulubad'dan güzâr olunub Mihalic ve Kirmasti vilâyetlerine dühûl olundukda Kirmasti vilâyetinin hâkimesi olan bakâyâ-yı kayâsıradan Kirmastoriyye nâm avret idi ve Mihalic nâm birâderi dahi Mihalic vilâyetine hâkim idi. İkisini dahi istisâl idüb izhâr-ı ubûdiyyet ve itâ'at itmeleriyle her biri mazhar-ı iltifat-ı pâdişâhı olub mekânlarında mukarrer kıldılar. Ulubad tekvuri dahi bunları görüb arz-ı ubûdiyyet eyledikde ol dahi iltifât-ı şâh-ı âli-cenâb ile kâmyâb oldu. Karasi vilâyetine dühûl olundukda Aclan Beğ oğlu Balikesirden firâr idüb Bergama hisârına tahassun eyledi. Aclan Beğ'in veziri Hacı İlbeği ve ba'zı a'yân-ı memleket südde-i seniyye-i Orhânî'ye yüz sürüb mazhar-ı inâyet-i şâh-ı âli-câh oldılar. Andan ma'iyetle varılıb Bergama hisârı muhâsara olundukda Dursun Beğ rızâ-yı şâh-ı kâmkâr üzre sulh taleb için pâ-yı hisâra vardukda birâderi olan bî-eşfâk terkeş-i nifâkdan müstahreç bir sehm-i dildûz ile mezkûr Dursun Beğ'i cansuz itdi. Bu vaz'-ı ciğersûzden âteş-i gadab-ı sultanî müştâ'il olub teshîr-i hisâra sarf-ı maktûr olmak bâbında fermân-ı âli zuhûr buldı. Ahâlî-i vilâyet ve ehl-i kal'a bi'l-külliyeye zeyl-i kerem-i Orhânî'ye teşebbüs bi'z-zarûre ol hâkim-i Karasi yüzi karası ile harekât-ı nâ-şâyestesinden i'tizâr idüb katlinden halâs olıcak takbîl-i rikâb-ı şâh-ı kâmyâb eyledikde Bursa'ya irsâl olundukda iki yıldan sonra tîr-i tâ'ûna hedef olub vücûdî telef oldu. Vilâyet-i mezbûre eyâleti Şehzade Süleyman Paşa'ya erzânî kılınıb tedbîr-i umûr-ı mülki Hacı İlbeği ve Gazi Fazıl ve Ece Beğ ve Evrenos Beğ'e tefvîz buyuruldu..."

Edirneli Mehmed bin Mehmed, Nuhbetü't Tevârih ve'l Ahbâr, (Haz. Abdurrahman SAĞIRLI), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, s: 32

Tacü't Tevârih

"...Bosna Vilâyeti kurbunda vâki' olan Hersek diyârını ki cânib-i garbîsi Frenk Deryâsına muttasıl ve husûn-ı menî'a ve kılâ'-ı refî'ayı müştemildir. Teshîri kişvergirlik şerâitinden olmğın 'inân-ı 'azm-i hümâyûn-i şâhi ol savba ma'tûf oldu. Hâkimi haberdâr olıcak yârâ-yı mukâvemeti olmadugun bilüb deryâ-yı Frenk cezâyirinden birine firâr eyledi. Pâdişâh dahi Mahmûd Pâşâyı Hersek Vilâyetini teshire taslît idüb hem'nânı ikbâl ve kabûl ile İstanbul savbına mürâca'at buyurdu. Pâşâ dahi nîrû-yi iktidâr ile ol diyârda olan mu'teber kılâ'-ı husûn-ı gerdûn irtifâ'yı bir bir feth idüb ganâyim-i bî-hesâb ile hazâne-i 'âmire-i Osmâniyyeyi meşhûn ve hafaza-i kılâ'

nâmdârlarını mescûn eyledi. Hersek Hâkimi müdn ve kılâ' dest-i tasarrufundan intizâ' olunduğın görücek tazarru' ve zârî tarîkiyle câri olub hedâyâ-yı lâyık ve tuhaf-ı fâika ile ferzend-i sulbiyesini asitâne-i sa'âdet aşiyâna savbına revâne idüb der devletde ikâmeti istid'âsın mufârekat-ı afv-ı cemil-i şâhiye bahâne eyledi. Şâh-ı 'atâ bahş dahi Hersek diyârını iki bahş idüb şıkk-ı infî'ayn zamîme-i memâlik-i mahrûsa buyurub bakayasın Hersek krâlına erzâni eyledi. Hersek oğli der devletde şeref-i islâm ile ser-firâz olub 'âkibet mansıb-ı vezâret ve karâbet-i musâheret cem'-i ile erkân-ı devletden mümtaz oldu..."

Tacü't Tevârih, Matbaa -i Amire, İstanbul 1862, s: 496-497

Nuhbetü't Tevârih

"...Bundan sonra Bosna vilâyeti kurbunda Hersek diyârı ki cânib-i garbı Frenk deryâsına muttasıl husûn-ı meni'a ve kılâ'-ı refi'ai müştemildür, teshiri için inân-ı azm-i şâhi ol savba ma'tûf olmuş idi, hâkimi cezâyirden birine firâr eylediği ma'rûz olıcak Mahmud Paşa'yı Hersek vilâyeti teshirine taslît idüb devlet ü iclâl ile İstanbul savbına irtihâl buyurdılar. Paşa-yı gışver-güşâ dahi ekser-i vilâyet-i Herseki zabt itdüğü hâkiminin malûmı oldukda hedâyâ-yı lâyık ile oğlunu der-i devlete irsâl idüb arz-ı ubûdiyyet ve ihlâs eyledi. Şâh-ı atâ-bahş dahi vilâyeti iki bahş idüb nısfın zamime-i memâlik-i İslâmiyye kılub, nısf-ı âharın hâkim-i mezbûra ihsân itdi. Ve mezbûr Hersek-oğlı der-i devletde şeref-i İslâm ile serfirâz olub âkibet mansıb-ı vezâret ve karâbet-i musâheret cem'î ile cem'î erkân-ı devletden mümtâz oldu..."

Edirneli Mehmed bin Mehmed, Nuhbetü't Tevârih ve'l Ahbâr, (Haz. Abdurrahman SAĞIRLI), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, s: 90

Tacü't Tevârih

"...Arnavûd Serdârlarından İskender hâin dimekle iştihâr bulan bed girdâr kabûl-i cizye ve harâç ribkasından rakabe-i itâ'atin ihrâç idüb vaz'-ı bünyâd-ı lecâc ve tarîk-i inkiyâddan i'vicâc ile müstehak-ı 'ukûbet ve nekâl olub kâlkân delen dağlarında yaylâk nişin olanlar koyunların sürüb mahrûsa ehline hasâret isâline cesâet itdüğü ve destyârî-i mi'mâr-ı himmet-i şehriyârî ile râsihül erkân olan İlbasân Hisârını muhâsara ve şehriye gâret itdüğü asitâne-i sa'âdete ma'rûz olıcak ... sene isnâ ve seb'in bahârında ki Sultân nâme-i çemen sipâhını tezyîn ve izhâr alâyalarının mevâzi'ni ta'yîn idüb di leşkerîn şikeste ve behmen-i şitânın râh-ı vurûdini beste itmiş idi. Şâh-ı cem câh dahi cem'-i sipâh idüb Arnâvus diyârına şitâb ve İskender bî devletin bünyân-ı savletini harâb idüb tasarrufunda olan vilâyeti iki sancak idüb iki bendesine erzâni buyurdi..."

Tacü't Tevârih, Matbaa -i Amire, İstanbul 1862, s: 509-510

Nuhbetü't Tevârih

“...Amavud serdârlarından İskender nâm hâyin cizye ve harâc kabûlünden imtina idüb ve Kalkandelen dağlarında yaylakda olanların koyunların sürüb ve mezkûr İlbasan hisârını muhâsara eylediği mesmû‘-ı pâdişâhı oldukda sene isnâ ve seb‘în ve semânemie bahârında leşger-i adüvv şikâr ile varub İskenderin bûnyân-ı savletini harâb idüb tasarrufunda olan vilâyetin iki sancak idüb iki bendelerine erzâni buyurdılar...”

Edirneli Mehmed bin Mehmed, Nuhbetü't Tevârih ve'l Abbâr, (Haz. Abdurrahman SAĞIRLI), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000, s: 93

Sonuç

Alemü'l Ulema, Re'isü'l Ulema veya Hoca-i Cihan, Hoca-i Sultânî unvanlarıyla anılan Hoca Sadeddin Efendi, Sultanî Müderrisliği, Sahn Müderrisliği ve Şeyhül İslamlık gibi önemli görevlerde bulunmuş, döneminin en etkili simalarından birisi olmuştur. Yabancı dillerden birçok önemli eseri Türkçe'ye çeviren ve ilk Osmanlı Rasathanesi'nin kuruluşunda önemli katkıları bulunan Hoca Sadeddin Efendi'nin en önemli eseri hiç şüphesiz Tacü't Tevârih'tir.

Tacü't Tevârih Kühü'l Ahbâr, Solak-zâde Tarihi ve Nuhbetü't Tevârih'in en önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. Solak-zâde Tarihi'nin ve Nuhbetü't Tevârih'in müellifleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim döneminin sonuna kadar gerçekleşen olayları anlatırken, geniş ölçüde bu eserden yararlanmış olmalarına rağmen kaynaklarını belirtmemişlerdir. Kühü'l Ahbâr'ın Yavuz Sultan Selim dönemi için en önemli kaynağı Tacü't Tevârih'tir. Gelibolulu Mustafa Ali çoğu zaman kaynağını belirterek Tacü't Tevârih'te anlatılanları mealen ve ya bir değişiklik yapmadan aktarma yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Yavuz Sultan Selim Döneminin sonuna kadar gelişen olayları aktaran Tacü't Tevârih, gerek müellifin yaşadığı dönemde ve gerekse müellifin vefatından sonra büyük bir ilgi görmüştür. Tespit edebildiğim kadarıyla eserin 113 yazma nüshasının bulunuyor olması, Hoca Sadeddin Efendi'nin eserinin görmüş olduğu ilginin kanıtı durumundadır.

Kaynaklar

Afyoncu Erhan, “Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları I”, *Belgeler*, 2000, S: 24

Afyoncu Erhan, “Osmanlı Siyasi Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, C: 1, S: 2

Akgün Ahmet, “Şeyhülislam Hoca-zade Mehmed Efendi ve Eseri İbtihacüt Tevârih”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1998, C:1, S:2, s:68-76

Aksoyak İ.Hakkı, “Gelibolulu Mustafa Âli'nin Menşeu'l-İnşâ'sı”, *TÜBAR (Türklük Bilmi Araştırmaları)*, 2006 Bahar, S:19

Aktepe Münir, “Hoca Sadeddin Efendi'nin Tâcü't Tevârih'i ve Bunun Zeyli Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, C:XII (106)

Aktepe Münir, “İbtihâcüt- Tevârih” Tarih Dergisi, 1959, XIV

Altınay Ahmed Refik, “Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının Terâcim-i Ahvâli: Hoca Sadeddin Efendi”, *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi)*, 1966, C: V, S: 3-4

Altınay Ahmed Refik, Âlimler ve Sanatkârlar, İstanbul 1924

Aydın Ahmet, *Gelibolulu Mustafa Âli'nin Kühül' Abbârının IV. Rûknünün Kaynakları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1342

Daş Abdurrahman, “Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri”, www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s14/das.pdf § 18.02.2014

Edirneli Mehmed bin Mehmed, *Nuhbetüt Tevârih ve'l Abbâr*, (Haz. Abdurrahman Sağırlı), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000

Ekinci Ekrem Buğra, “Takiyyüddin ve Yıkılan Rasathanesi Hakkında Efsaneler”, *Türkiye Gazetesi*, 16.02.2015

Eravcı Mustafa, “Mustafa Âli'nin Nusret-namesi ve Onun Işığında Yazarın Tarihçiliği”, *AÜDTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, C:24, S:38

Ertaş Kasım, “Gelibolulu Mustafa Âli'nin Hayatı ve Eserleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C: 6, S:3, Mart 2013

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C:1, İstanbul 1314

İnalçık Halil, Arı Bülent, “Osmanlı-Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar”, *Uluslararası Askeri Tarih Komisyonu, Uluslararası Askeri Tarih Dergisi*, Ankara, 2007, C: 87

Lokmacı Süleyman, *Solak-zâde Tarihi'nin Tablili ve Metin Tenkidi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015

Mehmed Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri: Âyine -i Zürefâ*, (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2003, s:47; Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire* (haz. Pervin Çapan), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005

Severcan Şerâfettin, "Hoca Sadeddin Efendi ve Tarihçiliğimizdeki Yeri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1992, S:8

Sülâle -i Selâtin -i Al -i Osman ve Ricâl -i Devlet, TBMM Arşivi, Arşiv No: Hk.187, varak no: 13/b

Şeker Mehmed, "Gelibolulu Mustafa Âli'nin Eserlerinin Yeni Bir Tasnifi ve "Mevâ'idü'n-Nefâis fi Kavâ'idü'l Mecâlis" Adlı Eseri", *İslam Medeniyeti*, 1979, C: IV, S: 2